

Állandó rovataink között (a Kultúra és Közösség színter kezdeteitől) nemcsak Maróti Andor saját írásából közölt nem is keveset, de mindvégig kiemelten fontosnak tarthatta a szakmai referenciákat, kiállítás- vagy könyvismertetések, konferenciabeszámolókat és műelemzéseket, így többek között a szemlézés kötelezettségét, az ajánlás és népszerűsítés feladatát. Ezek nyomában e számunk anyagánál sokszorosan nagyobb és vastagabb alapanyag lenne, ha akár csak a recenziós oldalakat egybemásolnánk, vagy a szakmai reflexiók körét (ha nem is közvetlenül Maróti hatásának tulajdoníthatóan, de) az általa előnyben részesített tudásterületek egyikének, a kulturális antropológia tudáskörében fogant ismereteknek szemügyre vételét vállalnánk. Erre persze mód és hely sincs (hát még szakértelem...!). Amit viszont legalább jelzés-értékkel mindenkor fontos beiktatni, az a (nyilván mindig azonos jelzővel) kulturális antropológiának nyilvánított, vagy annak megismerési tartományába tartozó, ahhoz közeli gondolkodásmódok közreadása, értékbecslése. Már ez is meghaladná a vállalhatóságot, ezért az alábbiakban csupán egy (kisebb kézi-könyvtárra való) néhány mű invokációját vállalom – de hogy melyik-melyiket milyen terjedelemben, azt nem a művek maguk, hanem a hely szabná...

Inspiráló kultúraelmélet, kötelező irodalom

Nem lenne méltó és illendő, ha nem a magyar nyelvű forrásjegyzékekben is kiemelt helyen szereplő „Egységes jegyzet” kötetel kezdeném, melyet az ELTE Bölcsészkarán mint alapirodalmat használtak évtizedeken át, s melynek összeállításában Maróti Andor vállalta az iránymutató szerepet. A *Forrásmunkák a kultúra elméletéből* címen megjelent könyv¹ már a szerkesztő bevezetőjéből kihangzóan is figyelmeztet arra, hogy nem „megtanulásra” váró anyagról, korszakformáló vagy szemlélet-meghatározó jelentőségű gondolatokról van szó benne, hanem a megértés feladatáról, összehasonlító elemzésről, párhuzamok vagy kontrasztok fölfedezéséről, értelmezési irányok és célok sokféleségének követési lehetőségéről inkább. (Hangsúlyozni érdemes, hogy

1 Szerkesztette Maróti Andor. /Kézirat, egységes jegyzet/. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975., 356 oldal.

a kötet mint tankönyv kiadásához az Oktatásügyi Minisztérium engedélye és felügyeleti mindenhatósága is kellett, vagyis magán kellett viselje nemcsak a marxista világnézetű szerzők reprezentálását, de arányait tekintve a gondolkodástörténet, filozófiai és kultúrafelfogási história akkor uralkodó főirányát – értsd: dialektikus materializmus, osztályideológiai források, „szocialista társadalmakban eleinte elfogadott értékelméleti alapon álló kultúrafelfogást” /4. old./ legalább részben szolgáló elméletek – fölvonultatása révén a meghatározó nézőpont hordozóinak áttekinthető körképét is). Ezt az öt részre tagolt fejezetképzést a hangsúlyos („farnéhéz”) végére kellett illeszteni, hisz a korabeli fejlődéslogika a kezdeteknél kezdte, s a végeredményként átélethető jelenig ívelte át a múlt kanyarulatait. Az első fejezet a „kezdeti” kultúraelméletekből idéz összefoglaló tanulmányokat (Fred Staufenbiel, A. V. Guliga és Eduard Spranger herderiánus, újhumanista és eszmetörténeti források felé keresgélő dolgozataiból), a második a neokantiánus irányt követi (Heinrich Rickert, Wilhelm Windelband), hogy azután a terjedelmesebb harmadik a polgári kultúraelmélet „kritikai” irányzatáig vezessen (Alfred Weber, Oswald Spengler, Ortega y Gasset, Johan Huizinga, P.A. Sorokin, Karl Mannheim, Herbert Marcuse). Ebből fakadó azután a kulturális univerzumok felé fordulás népelet-kutatási ága, mely a negyedik fejezetben Edward Bunett Tylor, Richard Thurnwald, Ruth Benedict, Melville J. Herskovits és Leslie White kultúratudományi, „mintázatkutatási” és fejlődéselméleti irányjaihoz közelít, s a végére maradó tiszteletkörben Leontyev, Mezsujev, Arzakanjan, meg néhány magyar: Varga Károly, Murányi Mihály, Ágh Attila, Poszler György következik, majd mindezekre záróképként Maróti Andor.

Egyetemi jegyzet, szöveggyűjtemény... – mi mélyebbet súghatnék itt róla, mint hogy a kultúraelméletek közötti csalisban merészen útbaigazító, kultúra-konceptiók mentén hatalmas alapozást kínál, szemléletgazdagító választék. Talán ma sem lenne néprajztudományból leágazott kulturális antropológia, egyetemes etnológia, kultúraelmélet és kultúrakutatás, ha ez akkor nem jelenik meg. Érdekes összevetni az ugyancsak bölcsészkarai, hat évvel később megjelent néprajzi szöveggyűjteménnyel, hogy lássuk, mit kezdett el akkor Maróti Andor.

Vitatott határvidékek, kultúraközi fogalomtörténetek

S ha már az egyetemes és hazai etnológia, néprajz és antropológia, kultúraelmélet és tárgyi vagy szubsztanciális megjelenésmódok, szemléleti térhódítások múltban gyökerező, de a jelenben is folytonos vidékein járunk, hadd emlékezzünk meg a másik nagy kezdeményezőről, kinek a hazai néprajzkutatás konvencionális ágazataiból indulva, de az egyetemes kultúra, az antropológiai interpretáció és az európai etnológia honosítói közül talán a legtöbbet köszönhetünk nemzedékének tagjai közül, Hofer Tamásról. A megemlékezés illő és méltó aktualitása (idén április idusán fájóvá váló) indokát Hofer halála adja, ki 87. életében persze már jócskán túl volt azon, hogy korszakmeghatározó csatákat kelljen vívnia a kulturális antropológia státuszáért és diszciplináris rangjáért, de nem így volt ez a megelőző mintegy fél évszázadban. Hofer küzdelme a történeti antropológia, a tárgyi néprajz és a szellemi néprajz közötti határvidékek feloldásában, a népi kultúra és a látványos örökség külföldi forgalmazásában, a néprajzi muzeológia és vizuális narrativitás lehetséges megújításában épp elegendő volt, de nemcsak párhuzamos azzal, amit Maróti az oktatásban és népszerűsítésben képviselt, hanem maga szakterületén (területein) intézményes, konstruktív és kreatív vállalkásként is több életszakasz, pályaforduló, státusz és világgép-építés volt bővítő körében, Marótiéhoz hasonlóan. Pályája kezdetén, a „saját kultúrájában kutató etnológus” (Fél Edit) munkásságához kapcsolódva, már a 20. század ötvenes éveiben is megnevezhető kutatótársi önkép jellemezhetette Hofert, s az önreflexió szemléletmódja, meg a mérhető dolgok léptékeinek egzakt felmérése nem csupán megalapozták tisztos világhírét (az átányi kutatás, a mértékek és léptékek szaknéprajzi feltárásának életvitelre vonatkozó komplex felmérésébe átvezető törekvése meghozta számára ezt is), hanem ez életút-végi összegző kötetében a szaktudomány egy részletező, de mindenkor saját kutatási tudáson, forrásismereti alapon nyugvó szempontrendszerét jeleníti meg, amit ekképpen csakis Ő írhatott meg. *Az Antropológia és/vagy néprajz* kötet² az 1960-as évektől 2006-ig megjelent tanulmányainak speciális válogatása, s ebben hét, korábban csak külföldön megjelent dolgozat magyar változata is „új kérdések, fogalmak, módszerek

bevonásának”, egy új kutató nemzedék új elvekkkel és új felkészültségekkel ékes szakmába illeszkedésének átfogó rajzolata (7. old.). Ebben az öt nagyobb egységre tagolt szerkezetben a magyar paraszti életmód térbeli-időbeli összefüggéseit, a szaktudományi viták diszciplináris és irányzatos („nemzeti iskolák”) amerikai és európai fővonalait, a hagyomány és népi kultúra fogalomváltozatait, az antropológia mai-tegnapi szemléletmódjának politikai szcénára alkalmazhatóságát, s végül az egyes jelesebb kutatókra, „nagy öregekre” emlékezés válogatott gesztusait fogja össze maga a műegész – azt is jelezve, hogy pályáivében és életfordulói során Hofer a néprajz európai modelljét követve, de az amerikai és brit szociálanropológiai vagy kulturális antropológiai irányzatai által is áthatottan dolgozott, kutatott, publikált. A címbe emelt és/vagy dichotómia Hofer számára nem olyan kérdésként merült fel, „hogya a két diszciplína közül ’ki kit győz le”, és nekünk hol kell harcba szállnunk, hanem hogy miképpen találjuk meg azt a nézőpontot, ahonnan reálisan mérlegelhetjük a különböző irányzatokat, és az, hogy számunkra belőlük mi használható. A legalkalmasabb megoldás (valószínűleg) egy olyan átfogó fogalom lenne, amiben az antropológia is, a néprajz is benne van, /.../ a két diszciplína között a kutatóknak természetes és szabad átjárásuk van” (8. old.). A közös tudás, a közös rész nemcsak módszertani értelemben, de szemléleti rugalmasság terén is megkívánná, hogy ne legyen tilalom „a határon átról” való tanulásban, korszakok közötti kölcsönhatásokban, jeles kutatók (mondjuk Jankó János Balaton-melléki parasztlakosok, magyarok, románok, sokácok, és Ob melletti osztjakok, vogulok körében egyaránt jártas volt, tehát a hazai folklór/etnográfia és a messzi tájakon végzett etnológia/antropológia éppúgy eszköze lehetett) és kortárs gondolkodók közötti belátások ne váljanak megosztó tartalmúakká, a történeti időben se korlátozzanak (pl. Honti János magyar folklórkutatásai mellett a kelta örökséget is vizsgálhatta...). Sőt, amiként az európai etnológiában a néprajzi /Volkskunde/ és antropológiai /Völkerkunde/ mintegy „két tanszék / két diszciplína” hagyományát idővel már elkerülhetőnek tekintették német, skandináv és baltikumi kutatók, úgy engedje hát be a magyar néprajzi fel fogás az etnológia nyugati (francia, brit) példáit is, hogy együtt legyenek a természeti népek és a kortárs népcsoportok kutatásának intézményes képviselői, függetlenül a táji, vagy épp a „kultúrnemzeti”, esetleg a mindennapi életvilág megértői, a „magyarság néprajza” mellett a tárgyi néprajz tereumát épp

2 *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről.* L'Harmattan, Budapest / Kultúrák keresztútján sorozat/, 2014., 355 oldal.

úgy megismerni kész eszközzé, ahogyan például 1989-et a rítuselemző dramaturgia /Victor Turner-féle/ verziójában értelmezni kész lehet.

Hofer oeuvre-jét alaposabb, sokrétegű olvasatban átvenni és értékelni, az antropológiai és nemzeti-kulturális örökség keretében munkásságát egészében föltárni még sokak sok évtizedes munkája lesz..., itt most ezt még a legvázlatosabb mozgásdinamikai vázlatban sem vállalhatnám. Annyi kétségtelennek látszik, hogy pályáján a kezdő kutatótól az amerikai vendégprofesszorig, az egyetemi tanártól az akadémiai kutatóintézet igazgatásáig, a Néprajzi Múzeum főigazgatói státusáig vagy a francia, brit, svájci, német és amerikai kapcsolatokat ápolni-építeni kész tudománysszervezőig annyiféle körülmény, eredmény, teljesítmény és kérdéstömeg sorjázik, ami meg is éri majd ezt a mélyrehatóbb munkát, az írott és a beszélt, a tárgyi és a fogalmi etnológia-tudomány megteremtésével vagy építésével összefüggő minden ismeretanyag strukturális elemzését, követését vagy vitatását. Maradjon velünk mindez mint feladat, ha már Hofer Tamás nem maradhatott, miközben e munkának java többségét részben már el is végezte... A léptékek, normák, szabályok, határok és határvidékek aprólékos, ugyanakkor erős körvonalakkal cizellált vázlatozását immár a követő utókorra hagyta, hogy saját határainkon túl is, diszciplínák között is magunk leljük meg saját belakható térségünket.

Kontextusok, szerepek, mesék, narrátumok

Már Hofer Tamás kötete, s épp így a fentebb ismertetett Maróti-szövegválogatás sem bizonyos, hogy érdemben jellemezhető volna szerkezetük, tartalomjegyzékük rövid közlésével, fejezeteik áttekinthető vagy aprólékos bemutatásával. Bizton állítható, hogy a mindezeknél alakra-küllemre-tipográfiára nézve is inkább tankönyvként mutatózó mű, mely a Babes-Bolyai Tudományegyetem és a Kriza János Néprajzi Társaság közös kiadványaként (a *Néprajzi Egyetemi jegyzetek* sorozatban 7. kötetként) jelent meg, első pillantásra talán leginkább nem annak szolgálhat örömeire, aki a faktumok birodalmában a látható hierarchiát szereti megbecsülni, a jól tagolt felosztásban bízni, avagy a való világ dolgainak elrendeződési módját keresi folyton. Márpedig Keszeg Vilmos munkája, *A történetmondás antropológiája*³ nem mint tanulmánykötet vagy szöveg-

gyűjtemény használható elsősorban, mivel a kötet fejezetei, leíró tartalmi épp azt az *elbeszélhetetlen elbeszélhetőséget* veszik mintegy szintaktikai rendszerbe – azt is árnyalva a narratívák mentén –, ami elbeszélés, történetmesélés, elhallgatás, beszédese-mények, mesék, balladák, életútvallomások, tréfalkozások, vagy akár reklámközlések körébe tartozik, de mint ilyen, minden mikroszkopikus részletében magán hordozza a teremtő kor üzeneteit, árulkodó mélységeit és hars felületeit is.

Keszeg Vilmos monografikus vállalása talán új korszak is a népi szövegek, az alfabetizáció és írásszokások, a „homo narrans” megrajzolására tett kísérletek (s főként az Ő kísérletező alpművei!) között. Nem mintha nem épp Ő lenne, akinek ez a kilencvenes évek elejétől ne lett volna önnön folklórisztikai alapkérdése, emberek és elbeszélési kontextusok összefüggéseiben meglátható, jelzés- és jelentéstartalmak körében felmutatható tapasztalati tudása is, hogy akár a népi írásbeliség, akár a recens folklórkutatás, akár a privát történet elbeszélési stratégiái közötti választás terén, de minduntalan megmutatkoznak a beszélőközösség epikus örökségét hordozó készletek közötti választás lehetőségei, a narratívák világkép- vagy világhelyzet-alakító szándékának olvasatai, s ezek korszakonként esetleg eltérő felfogásmódjai, metodikái, hangzsdinamikái.

„Amikor az ember történetet mond, *emlékszik*, felidézi a hallott, a memorizált történetet... /.../ amikor ez ember történetet mond, magát kívánja kifejezni, élményeit és gondolatait. /.../ Amikor az ember történetet mond, azt jelzi, hogy ő is része a világnak, s a történetével olyanná szeretné *alakítani a világot*, hogy az számára jó legyen. Hogy a beszéd, a diskurzus, a történetmondás a világot – különösen annak emberekből álló részét – értelmezi és alakítja, s azáltal, hogy a történet elhangzik, maga is része a világnak, hogy a történet meghatározza, milyennek lássuk a világot, ezt a tudomány a 20. század elejétől kezdte gyanítani, az 1960-as évektől pedig hangoztatni is” (9. oldal).

Aki tehát „történetet mond, az *homo narrans*”, s e kötet a történetmondó emberek habitusairól szól, kutatói tapasztalatok és helyi gyűjtések alapján, végső célként úgy, hogy az „élő emlékezet és a korábbi gyűjtések által átfogott 20. századot reprezentálják”. A narratív viselkedést az emberi cselekvések egyikeként megjelenítve, a nyelvi jelek történetek és üzenetek sorába illeszkedő, értelmező és forgalmazó változataiban felmutatva tekinti át a textualitás mögötti érzelmek, célok, szándékok, értékrendek, gondolatok, követhető tudások átörökítési módjait,

3 Egyetemi jegyzet. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 2011., 303 oldal.

melyek összekötnek történeti korokat, eseményeket, jelenségeket, tárgyakat és embereket, generációk közötti viszonyokat, nagyobb összefüggéseket is, s teszik őket transzparenssé. Ezek mint reprezentációk újraszerkesztik a világot, s olyat tesznek hozzá a narratív valóság részeként, mely így létezhet csupán, egyéb formában nemigen. „A narratív viselkedés változatos célokat, szándékokat követ. A történetet használó és befogadó ember önmagát fejezi ki, érzelmeit, gondolatait, értékrendjét tisztán, expliciten, maga és mások számára könnyen érthetően jeleníti meg... Reprezentációként újraszerkesztik a világot, valamint olyan világokat tesznek létezővé, amelyek – narratív valóságként – csupán ebben a formában léteznek” (10-11. oldal).

Persze, maga a történet mint központi kategória mindig a valóság nyelvi, kognitív, kommunikatív, esztétikai, szociális és morális cselekvésként tartalmazza a valóságot, szerkesztett mivoltában és ön-reflexiókban az előadó önképét is, miképp fönnebb a kultúrakutatók elbeszélő tájai, kontaktus-zónái, határ-narratívái, virtuálisan valóságos világai is. Az első tartalmi tömböt, elmélet- és kutatástörténeti áttekintést e kötetben a történetmondás konkrét elemzése követik – s ezek vezetnek a megértést a habitus, a társas kapcsolattartási formák, a narratív megnyilatkozások rendszerbe illeszthető, funkcionális fejezeteit (pl. az *Irányzatok és elméletek; Narratológia. Fogalmak, terminusok; Történetek és kontextusok; népmese, lokális ballada, populáris élettörténetek, rátótiádák, hírlapi reklámszövegek...*). Mintegy zárásképpen a kommunikáció teljesebb és szélesebb felületein már a sajtómunkás „alulnézeti perspektívája” és a társadalomról való tudás demokratizálása/patrimonizálása következik az írás és oralitás dimenziói közötti harmóniákkal, végül függetlenként a *Haladás és az Aranyosvidék* című lapok reklámszövegei (209-260. old.).

A Szerző mikor értelmezően elbeszél, egyúttal rápillanthat önnön-magára mint befogadóra és maga az adatfelvétel, a kiválasztás, a rögzítés, a felhasználás megannyi módjával bánni jogosult közvetítőként is megalkotja önképét, amely része lesz a rendszernek. Ez opusz tudományos és oktatási volumenét tekintve is oly kivételesen gazdag, rétegzett, megtanulásra és alkalmazásra méltó, hogy további szavakkal csak csökkenteni lehet az értékelés hevült tónusát. Erre márcsak azért sem vetemednék, mert amit magam is elmondtam fennebb, az is narratíva, egyféle aspektusú világegész impressziója, többféle interpretáció és narratív beavatkozás velejárója..., vagyis mindaz, amit művelünk. S valahol ebben az

elbeszélhetőségben bízva fogalmazódik meg, vagy kap késztetést a szavak, történések megjelenítése, akaródzások megértése, továbbgondolások végtelen variációi számára. Mintha magában a beszédben, szóba font szándékban mondaná el összefoglalóan, amit az antropológus a maga kreálta ál-naivitásával és ráébresztő beleérzésével csak nehézkesen csikar ki a világból...

Világkép, természetkép, önkép-ideál

A fenti Maróti-írásokban, de számos további tanulmányában, könyvében, előadásában is (szinte kortól-helytől független pillanatokban) megkerülhetetlen hivatkozás volt több olyan elemző mű, melyek egy-egy történelmi korszak ideáit vagy ideáljait tükrözték. Maróti is utal a legfőbb kultúrafelfogások egyikére, mely a társadalmi munkamegosztások rendszerében a termelő, élő, mozgó, kultúraformáló ember tevékenységét, másképp szólva munkáját vagy megélhetési módját illeti (paraszti, nomád kereskedő vagy portyázó, ipari munkás, értelmiségi és hivatalnok, egyházi vagy hatalmi apparátus tagja, stb.). E társadalmi megélhetési alapot biztosító, az emberiség számára a történelmi megélést is keretek közé helyező értelmezéseket a kultúrakutatók a leggyakoribb spektrumban a történelem sodrát, időiségét kiemelve fogalmazza meg, s Maróti (vagy általa idézett elődei is) megannyi példájával a történelem folyamatában természettel vívott harcok során alakuló, életmód-struktúrákat is befolyásoló tényezők tárházát írja körül. Ezek, s maga az emberi kultúra (árnyaltabb képpel: kultúrák) historikumuk kínál olykor jelenképet, szociokulturális mintázatot is szolgáló ideát. A hivatkozott források közül korántsem alárendelt helye van Johan Huizinga történeti sikerének, s nemcsak talán legismertebb, *A középkor alkonyáról* megjelentetett kultúraelméleti-történeti műnek, hanem számos más, az európai civilizáció hajnalait és naplementéit megidéző teóriájának (így *Erasmusról*, a *Flamand primitívekről*, *A holnap árnyékáról*, a *Homo ludens-ről*). Huizinga válogatott írásai a most megjelentetett kötetben arról beszélnek el verziókat: *Hogyan határozza meg a történelem a jelent?*⁴ Egyszer már volt kiadása egyes tanulmányainak,⁵ de nem ennek a nyolcnak, me-

4 Balogh Tamás szerk., ford. *Válogatott írások (1915-1943)*. Typotex, Budapest, 2015., 248 oldal.

5 *Válogatott tanulmányok*. Pharos, Budapest, 1943; majd *A történelem igazságában. Válogatott tanulmányok*. Akadémiai, Budapest, 1997.

lyek most ismét felbukkantak a kultúratörténet értelmezési horizontján. Az „ismét” itt nem csupán a nyugati szakirodalomban megújulni látszó Huizinga-reneszánsz jegyében áll meg, hanem abban is, hogy Európa önmagáról és belső erőviszonyairól, a jobboldaliosodásról, a kultúrahiány és antiintellektualizmus univerzalizálódásáról, az erősödő fasizálódásról szól szinte az egész Huizinga-i „jóslat” – melyet a két világháború közötti munkássága és halála előtti naplójegyzetei alapján tūpontos előrejelzésként értelmez ma már a szaktudomány –, ezáltal mintegy ma is újraközölhető vészterhes tartalom. Minderről – igencsak önkritikusan, de inkább talán lehangoltan – önmaga is úgy nyilatkozik a kötet végén: „Korábban már szóltam arról a teljes érzéketlenségről, sőt, jó adag közönyről, amellyel a természettudományok, a matézis, a technológia, de a bölcsélet iránt is viseltetem. Alkatom ezen féldalasságával kétségkívül szorosan összefüggnek történetírói munkásságom hiányosságai is. A filológusok és történelemtudósok szigorúan zárt céhében, ahol mindenhatók a rendelkezések, és be kell tartani az előírásokat, sohasem éreztem otthon magam. Régi, windesheimi testvéreink szavajárásával: csak egy kicsiny szikrát kaptam, de az néha izzani akart” (242. old.). Ugyanakkor – miképp a fordító utószava jellemzi – Huizinga a humanisták méltó utóda; pártatlan, nyugodt szemlélődő és az intellektuális tisztaság megtestesítője; Németalföld legnemesebb hagyományainak örököse; az európai szellem képviselője filozófusként, világpolgárként, illetve egy kis nép fiaként, aki – akárcsak annak idején Erasmus – egyedülként ismerte fel Közép-Európa sorsában a védendő európai ügyet, és próbálta megóvni szülőkörűségének következményeitől a Nyugatot. De a kései műveiből sugárzó nem-konfesszionális keresztény meggyőződés vagy inkább jámborság is sok hívet szerzett neki” (243. old.). A mi tájainkon a harmincas években már kultúrkritikusként megbecsült gondolkodót a kultúra egészébe illeszkedő politikai fogalmak elemző, komplex megközelítései miatt tüntették ki figyelmükkel kortárs magyar követői, Radnóti Miklós, Cs.Szabó László, Szerb Antal, Halász Gábor és jópáran mások is. A harcos humanizmus és tájékozott marxizmus, antifasizmus és „szellemtörténeti” szabadgondolkodás azután évtizedekig rejtekező értéké, szűk érdeklődési kör befogadására váró tudástárrá tette műveit (melyek pedig jeles folyóiratokban meg is jelentek részletekben), liberális és a letisztult polgári hagyományt képviselő felfogásmódja azonban csak a rendszerváltásunk utáni években vált valódi közkinccsé. En-

nek a szomorúan magányos életútnak és kései recepciónak izgalmas előérzetét adja maga is a kötetet záró, Utam a históriához című önéletrajzi visszaemlékezésben (199-242. old.), de nem különül a kötet címadó tanulmányában is, melynek összegzéséül a számunkra való tanulság esszenciáját adja: „Ahogy az emberiség járja, csak járja útját a századok során, és finomodik a történettudomány, úgy lesz mind gazdagabb és sokszínűbb az emberiség emlékezete, a történelem, amellyel, akarja vagy sem, számolnia kell... Mindez azzal jár, hogy ezt a mi mostani jelenünket, történeti érzéke hiába mégoly fejlett, kevésbé határozza meg a történelem, mint amennyire a korábbi szegényesebb és egyoldalúbb időszakokat meghatározta. Felforgató szellemek időről időre rákezednek a 'Szabaduljunk meg a történelemtől!' szózatára... – az egész történelem egyetlen törekvés a megszabadulásra –, ám a szabadítás túl van az élet és a történelem határain” (196. old.).

Huizinga /eredetileg 1940-ben készült, de el nem hangozhatott előadás, mely csak 1947-ben került egy folyóirat-közlésbe/ a zavaros és drámai formába sűrített történelem mögött vagy „alatt” szüntelenül végbemenő romlás, a „történeti ideálok” hatásmechanizmusa révén vezet be a változások mélységeibe, mégpedig eléggé ambivalensen: a „tisztelre méltó hagyomány őrzője” és „az eleven lendületnek nem gátja” Janus-arcú tartózkodással a „jelenben és a jelenből élők” pozíciójából megérthető, de nem igazán szerethető másságát hangsúlyozza a mindenkori történelemnek, továbbá mindannak, ami ebből művészetek, építkezés, példázatok, minták és épületes társadalmi konstrukciók terén adódik (175-177. old.). Furán kontrasztos opusz és szemléletmód, melynek kiadványunk fő szereplője, Maróti Andor is helyenként hasonlóképpen ad hangot: rossz felé megy a világ, mely azt hiszi, hogy leküzdötte mostanáig magával hurbibált ideáit, holott csak pragmatikusan lecserélte azokat..., s úgy véli, kultúrát épít, újat és sosemvoltat, miközben épp az antropológiai értelemben vehető emberi kultúrákat cseréli le technikai praktikákkal, csereszabatos ideológiákkal és uralmi indolenciával. S ha ezeket megannyi korszakos gondolkodó, ideológus vagy eszmetörténész a kiegyensúlyozottnak is tetsző hetvenes-nyolcvanas években mérlegelte így, mit mondhat(na) ma bármelyikük is, mikor már régóta nem az ember tragédiája, hanem az ördög komédiája „színben” vagyunk...?!

Huizinga nyolc írása könnyű, s korántsem vizsgálatlan olvasmány. Ha végső kicsengése szomorúan előre jelzi a kor súlyosodó gondjainak, erősz-

kosságainak, fasizmusának és kíméletlenségeinek következményeit, egy európai centrális térben is kitekinteni képes humanista felfogásmódját (1945 februárjában halt meg, éppenséggel korántsem függetlenül az Általa is belátott fasizmus hollandiai terjeszkedésétől), mai olvasatai és a nemzeti-térsegi-európai emlékezetre háruló megemlékezés gondját épp annyira ránk hagyja, mint az idáig vezető utak kanyarulatainak értékelését, felbecsülését. Mint aféle humanista, kit a kor kocsmái csak háttérzajként érdekelnek, de az ember és kultúrája iránti felelősségérzet annál evidensebb vállalása maradhat. A történetiség tudatosításának felelőssége „megszabadít bennünket az önösségtől” (177. old.) – már legalábbis akkor, ha hiszünk és bízunk ebben.

Törzsi művészet, etnográfiai diskurzus

A saját jelen múlttól való meghatározottsága, ahogy a Huizinga tudatosította alapeszmékből ez kihangzik, visszhangot talál a magyar történeti- és kultúrafelfogásban is, de talán még intenzívebben szembesülnek a múlt/jelen/jövő fejlődésképével, akik e fejlődés vagy fejlesztés másik oldalán, a kultúráképek keresésénél foglalatostkodnak. Ahogyan Maróti temérdek utalása a tárgyi kultúra, technikai és mentális innováció terén vizsgál, sőt kér számon további lehetséges modernitás-érzékenységet, szembeülnek ezzel a néprajzi muzeológia formálói is.

Talán ennek az új diskurzusrendbe illeszkedő aspektusnak, szemléletiránynak kontrasztjait épp azok világosíthatják meg leginkább, akik ez értékrend két oldalánál egyszerre állnak: konzerválnak és életre keltenek, föltárnak és ráébresztenek, múltból mentenek és jövőbe örökítenek egyugyanazon pillanatban és tárgyi környezetben. A Magyar Nemzeti Galéria épp aktuális kiállításai között az egyik konkrétan is ezt a szempont-együttest teszi megértésünk tárgyává, mikor a *Perspektívák – művészet és etnográfia* kiállítás anyagaként megjelentetett kis képes ismertetőben⁶ a kortárs (és a modern) művészeti diskurzusok invokációjával a törzsi kultúra és a jelen tárgyi valóságát emelik át az alkotók névtelenségéből a gyűjtő, értelmező, elemző etnográfus segítségével másképpen értelmezni képes narratívába.

6 Wilhelm Gábor – Frazon Zsófia szerk., a Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2016/3. A Néprajzi Múzeummal együttműködésben. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2016., 36 oldal. A kiállítás 2016. április 22.-től 2016. október 2.-ig tart nyitva. http://mng.hu/idoszaki_kiallitasok/perspektivak-muveszet-es-etnografia-122678

Ez a felmutatás, relativizálás, kontextusba helyezés és értelmezési kísérlet a tárgyak poétikájának, az egzotikum megformáltságának és a „művészi” üzenet sorsalakulásának univerzumaiba vezet át. Ahogyan Keszeg Vilmos a történetmondás antropológiáját, Maróti Andor a kultúrafelfogások értelmezői rétegeit és iskoláit többdimenziós elbeszélésekbe helyezik, e kiállítás és katalógus megalkotói, Frazon Zsófia és Wilhelm Gábor is éppen a tárgyak formálása és jelentésbővülése felől közelítik meg az értelemdadás kortárs kísérleteit. Evidens értéktartalomként áll előttük a néprajzi-történeti értelemben vett egzotikus tárgy, és a ráakódott, büvkörébe simul értelmezés, a használat és jelentésformálódás, mely nem az eredeti, hanem a felhasználói, esztétikai, „piaci” értelemdadás körébe közvetíti az eredetinek saját törzsi kontextusából kiragadott, lokális értékeit, mégpedig úgy, hogy abból valamely „egyetemes” összefüggésrendben elfoglalt hely lesz. Az antropológiai és a műtörténeti aspektus, az interkulturális hatások együttese és kavardása egyszerre van jelen korunkban, s ezzel új dimenziók és perspektívák megnyílása lesz a következmény, utóbbinak részesei pedig mi magunk, a befogadók vagyunk... Ettől pedig a muzealizáció egészen új folyamatai, a befogadási szcena és a történeti-művészettörténeti perspektívák új időszámítása kezdődik, melynek alapjai, előzményei akár a 15-16. század intenzíven megindult felfedezőutak, „kincskeresések” nyomdokain haladó, majd intenzív gyarmatosításba és tömeges rablásba torkolló eseményeiig nyúlnak vissza. Mint a Szerzők jelzik: „az egzotikus kultúrákkal való találkozás fokozatosan rajzolta újra az európai ember világképét. A távoli népek tárgyai ebben a folyamatban a különböző kultúrák szimbólumaiként jelentek meg a gyűjtők, a kutatók, a múzeumok, és a nézők számára. Az idegenekkel való találkozás jelentősen átformálta a Nyugat emberképét, társadalom- és kultúraszemléletét. Az egzotikum számára helyet kellett keresni a világban. /.../ Az egzotikus tárgyak a 19. század végéig leginkább mint etnográfiai emlékek, mint népek és életmódok dokumentumai szerepeltek a Nyugat gyűjteményeiben. A művészi jelleg, az esztétikum kívül esett e tárgyak értelmezési keretén. A törzsi művészet tárgyait az avantgárd és a modernizmus emelte be elsőként a művészeti diskurzusba – a primitívizmus fogalmán keresztül. A művészettel kialakított kapcsolat és affinitás azonban az 1960-as évekig csak esztétikai és formai jegyeken alapult. Bár a kulturális antropológia már a 19. század végén tanulmányozta az egzotikus népek tárgykultúráját,

és ebben a művészeti gondolkodás is felvillant, ez a megközelítés sokáig a tudomány peremterületére szorult” (3. old.). Mint a kiállítás kurátorai emlékeztetnek arra is, hogy a 20. század elejétől, nevezetesen Picasso *Avignoni kisasszonyok* legkorábbi kubista festményétől (1907) számított időszakban a modern művészetfelfogás őszinte lelkesedéssel rácsodálkozott a törzsi szobrok, maszkok, leleményes kifejezési formák izgalmas értelmezési lehetőségeire, s ezzel a formai (és akár szakrális) inspirációs tartalmakat beemelte, a művészeti kánon részévé is tette a törzsi művészet alkotásait. „Az 1980-as évektől azonban egyre inkább a művészet kulturális és egyetemes szerepének kérdése kerül előtérbe. Jelenleg kétfajta antropológiai és művészettörténeti megközelítés létezik: az egyik szerint a törzsi művészet alkotásait a saját kulturális fogalmaikon belül lehet és kell értelmezni. A másik felfogás értelmében viszont egy olyan kultúraközi művészeti keretre van szükség, amelyben a nyugati és a törzsi művészet együtt kezelhető és értelmezhető. /.../ De vajon művészetnek látja-e mindezt az etnográfus, a kutató, aki ismeri e tárgyaknak a törzsi kultúrában betöltött funkcióját? Művészetet lát-e benne a mai néző vagy érdekes etnográfiai tárgyat, egy alig ismert távoli világnak a tárgyi emlékét?”

A katalógus, ha röviden is, roppant inspiratív módon jeleníti meg ezt az egzotikus és modern, antropológiai és művészetesztétikai, alkotás- és befogadástudományi tartományt. A tárgyformálásban normává vált geometrikus díszítés, többrétegű formarend, anyag és közlési szándék árnyalt rétegzettsége, az eredeti jelentés és a mai „kölcsonzótt”, értelemadási szándékban testet nyerő felfogásmódok olyan elemzési perspektívákban kerülnek visszafogott értelmezésbe, mint a rítusok, bálványok, szertartási tartozékok eredeti kontextusai, s ezzel szoros összefüggésben az antropológiai terepkutatás fókuszpontjai (Bíró Anna, Wilhelm Gábor), a gyűjtők és gyűjtemények szempontjai (Földessy Edina), művészet és etnográfia alakuló-átformálódó viszonyrendszere, a kutatók és múzeumok affinitása, „primitivizmus” és avantgárd feltárásmódok etnológiai értelmezési korszakai (Frazon Zsófia), a kiemelés és értékelmutatás kontextusai (Wilhelm Gábor), avagy az „idegeneket”, „vadakat” elhelyezni próbáló evolucionista nyugati gondolkodási tradícióba a test- és emberábrázolások eredeti jelentéstartalmait szembesítő módon beemelő és relativista antropológiai pillantás jelentősége (Wilhelm Gábor). Ez a naiv vagy funkcionális rajongástól a „Másságot” fölértékelő kulturális relativizmusig

ívelő gondolkodási és recepciós változást folyamatosan épp az antropológiai szemléletváltáshoz kapcsolódó „szerzőiség” és „eredetiség”, mintavétel és gyűjteményszervezés, megjelenítés és kontextualizálás dimenziójában elfogadásra lelt új értelmezési mezők révén kapja vissza talán a műtörténetben korábban mesterkéltén elkülönített rangját, s lesz immár valóban a „közlési” folyamat másik oldalán álló befogadó felelőssége. Éppúgy, miként a Maróti Andor fentebbi gondolataiban, interjú-részleteiben megmutató univerzalitás és intimitás, a tudni érdemes és a befogadásra méltó jelenségek mindenkori közvetítő mechanizmusainak, intézményeinek alapkérdése: a kultúrakép. A kultúrafogalmak europaizált vagy euro-amerikai narratívái mellé mintegy fölemelkedik, rangján méretik a „felnőtté” vált vagy annak tekintett „pedagógiai alany”, maga az Ember.

A Perspektívák katalógus talányos egyértelműséggel járul hozzá e sokszereplős, sok korszakot megélt, sokféle jelentéstartományba átkalauzoló, a modern művészet és (az immár ennek partnerévé szegődött) modern etnográfia értelmezési dimenzióit közérthetően megvilágító tudásthöz. Szerzői a tárgyak élete, a tárgyhasználat és tárgyi örökségésítés izgalmas rétegei felé tett autentikus kalandtúrában részesítik olvasóikat, finom érzékkel belopva a „naiv művészet” eredendő értékeihez vezető körutakat és akár a modern magyar művészettörténeti szférákba indított ábrázolás-esztétikai miliőt is. Az ábrázolás, megjelenítés, a gyűjtemények sorsa és jelentősége így további perspektívát kap a Szerzők finoman föltett kérdéseiben: „fehér fal” előtti tárgy, „megvilágított” autentikusság, vagy inkább többdimenziós, sokrétegű jelentésvilág az, ami értelmet ad múzeumnak, látogatónak, kutatónak és interpretációknak egyaránt...?

Múzeum, tárgyfenomenológia, objektum

Elméleti és módszertani dilemmák, egyúttal a kortárs interpretációs és a forrásközlések (fordításgyűjtemények) fontossága, a lehetséges intim perspektívák és a módszertani értelmezések széles köre indokolja, hogy a múzeumi munka a kutatási terep felé, a terepkutatás a rögzítés és az interpretációk sokrétűsége felé nyisson. Nem titkoltan ezért is hozták létre a Néprajzi Múzeum kutatói, igazgatói és muzeológusai /példaképpen Hofer Tamás, Fejős Zoltán is/ azt az elméleti forráshátteret, mely egyedi tanulmányokban és irányadó kutatási-

feltárási-megjelenítési aspektusokban is mintegy „importálja” az elmúlt negyedszázad elméleti és fogalmi nívóit, a társadalomkutatás és művészetelméleti interpretációk mellett az „új anyagi-kultúra-kutatás” dilemmáit, technikáit, elbeszélő módjait és elméleti igényű magyarázatait. A tárgyak élete és halála, fogyasztóiság és szemiotikai értékelés, az életstílus-változások és társadalomelméleti összefüggések megannyi verziója szükséges ahhoz is, hogy kortárs jelenségeinket mintegy „keretelve” vagy adott képítésű, összképi dimenziók között is lássuk. Ehhez a muzeológia, a muzealizációs szemléletmód reformja, belső érlelődés és kísérletezés elméletei is szükségesek voltak, s ennek mint célnak eléréséhez kerülhet közelebb az etnológiai gondolkodás a múzeum mint tárhely, mint közlésforma, mint kulturális örökségesítő eszköztár is a kortárs tárgyelméletek révén. Ilyen a MaDok-füzetek, mely a Néprajzi Múzeum kiadvány-sorozataként az akut kérdésfelvetések, az európai néprajztudomány elméleti/módszertani szemléletváltásai és a jelenkor kutatás néprajzi programja mentén haladva kínál múzeumteóriákat. Izgalmas szövegválogatást tartalmaz a 2. füzet *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény* címen⁷ – ugyanakkor látni érdemes, hogy messze nem csupán szűk szakmai érdekcsoport oktatási vagy önképzési anyaga mindez. A tizenkét írás az etnográfia kortárs tudósainak hazánkban nemigen ismert, de a világ más tájain nemzetközi rangúnak számító körétől vett rövidebb-hosszabb elméleti és metodikai áttekintését tartalmazza, kezdve a néprajzi jelenkorkutatás alapelveitől (Hermann Bausinger), a lakótelepi élet- és tárgye gyűttes kihívásain (Konrad Köstlin) vagy az „otthon mint ideál” szempontjait elemző (Bo Lönnqvist) és a tárgyak-tárgytörténetek birtoklási és emlékfunkciós tárolási rutinjait megrostáló (Andreas Kuntz, Lene Otto, Lykke L. Pedersen, Bjarne Rogan) tapasztalatoktól a múzeumi és lakóvilágok spektrumán át látható társadalmi gyakorlatokig (Gottfried Korff, Jan Carstensen, Claudia Richartz-Sasse, Victor Buchli, Claudia Gottfried). Mint a nevekből is látható, a főként skandináv, németalföldi, angolszász és német szerzői kör evidens módon az európai etnológia „iskoláját”, tudástárát használja és gyarapítja, következetesen kiegészítve belátásaikat a lakástól a viseleten át az élettörténeti és narratív perszonális világokkal, értékrendekkel, s mindezek múzeumba emelhetőségének kérdéseivel.

7 Válogatta, szerkesztette és a szöveggondozást elvégezte Fejős Zoltán – Frazon Zsófia. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2004., 136 oldal.

vel. Az izgalmas szöveganyag, (s tetejébe a sorozatot még izgalmasabb kortárs látványvilággal megtoldó Gerhes Gábor grafikai tervével kiegészülve) immár nemcsak az európai társadalomfelfogás, adattárolás, újraértelmezés, retrospektív és egyúttal recens értékelmutatás szempontjait közvetíti, hanem a könyv a maga tárgyi mivoltában is része ennek a teljes és változékony folyamatnak.

A tárgye gyűttesek, tárgyfogalmak, tárgyasulóképek és emlékek, narratívák és megjelenítési módok számtalan verziója teszi ki e sorozat kötetének java részét, szerzői tanulmányokból, fordításokból, kutatási és értelmezési felfogás-típológiából álló egységként. Az egység és a diverzitás, a rend/rendszerezettség és kaotikusság, mixitás és klasszifikálás metodológiai a viselettörténettől a csecsebecsékig, díszletektől a városképig, kultusztárgyaktól a tárgye kultuszokig megannyi változatban megjelennek, s talán még kihívóbbá válik, ha a mindennapi élet „hívja” ki, kelti életre a velük foglalkozás programját. Ahogy a Néprajzi Múzeum a műanyaggal, a zsidótemetőkkel, a betlehemezéssel vagy a lónyergekkel, türeleműveggel vagy Boglár Lajos dél-amerikai tollgyűjteményével végül is nem csupán a kurrens múltat, hanem a megkövülő jelent is megjeleníti az utóbbi másfél évtizedben,⁸ az még feltűnőbb, hogy kiemelten érzékeny /az OTKA által is alaputatás-ként támogatott/ projektben kap hangsúlyt a jelenkutatási érzékenység és témaválasztás. Ezt tükrözi számos kiadvány (példaképpen a roma történelem és képzőművészet, az alföldi mezővárosi lakáskultúra, a házépítkezések Duna-menti sajátosságai, a hármastarok mentén kialakuló virtuális határképek megjelenítése, monarchiabeli képeslapok vagy kongói tárgye gyűttesek elemzési köre, vagy akár a *Vándorló tárgyak* kiadvány) mellett az a leleményes elgondolás, amely a hazai antropológiai terepkutatás gyakorlatába ágyazott személyes tárgye kultúra oknyomozó leírására vállalkozott. *Az otthon tárgyai. Képeskönyv a magyarországi bevándorlók tárgye kultúrájában* kötet⁹ bár roppant súlyos aktualitással is bír a 2015-ös év sodrásai közepette, valójában ennél a stratégiai érzékenységű témakörnél jóval alaposabb, szélesebb volumenű feltárást törekszik. A kutatási kiindulópont nem „a migránsok” legújabb nemzedékének hordozható mikrokultúráját öleli fel (persze, megannyi utalás egészen kézenfekvő

8 ...s itt hadd kalauzoljuk az Olvasót a múzeum weboldalára, kiadványainak és kiállításainak válogatásához: <http://www.neprajz.hu/>

9 Néprajzi Múzeum, Budapest, MaDok-füzetek 9. 2014., 264 oldal.

ebben a metszetben is), hanem a bármikori és bárhol utazásra készülő, késztetett vagy kényszerített vándorember tárgykötekeit vázolja föl nemcsak fotók, szituációk és tárgyejegyzetek formájában, hanem magát a szállítható kultúrát, a túlélő emlékeket, az illatoktól a tárcafotókig, hátizsáktól a kávéfőzőig, a megtett út potyadékeitől a szakrális szimbólumokig mindenfélét. Minthogy magának a mozgásra kényszerülésnek lehet oka menekülés, házasodás, munkahelyváltás, családi válság, válás, üldöztetés, élethelyzet-módosulás, gazdasági boldogulás reménye vagy pusztán befogadási vágy is, ezek mindegyike helyzettől függő minőségű, megnyitott, természetű és jelentéstartalmú tárggyal jár együtt. Egy afgán fiú, egy iraki menekült asszony, egy orosz feleség, egy török étteremtulajdonos, bolíviai kereskedő vagy andoki furulyás – de a kötet végén maguk a kutatók is – kedvenc, őrzött, megtisztelt, jelentéshordozó tárgyaikat és azokhoz fűződő történeteiket mutatják fel. Függések és ragaszkodások, megszabadulások és tárgyvesztések, emlékfeltöltések és ikonikussá válási folyamatok, mániákusságok és „apró szokások”, hiányérzetek és mikroboldogságok ölelik körül e kisebb és olykor nagyobb tárgyi világot – valójában mindenkinek saját világát, amelytől szabadulni nemcsak nem akar, nem tud, de narratívák hiányában meg is némulna, s magától a függés hiányától válna függővé... A tárgyak történeteket hordoznak, a történetek időket és helyeket, emlékeket és embereket, szerepeket és hiteket, töredék vagy egész életeteket is olykor, múltat és kapcsolatokat, szülőket és emlékezetet, vagy szimplán csak egy élettörténeti pillanatot, amitől nem kevesebb lesz, hanem jelentésebb mindaz,

amit tovább hordozhatunk a kortárs jövőbe. Szeljak György és Szuhay Péter előszava befelé invitál ebbe a migráló tárgyvilágba, s a szerzők (Földessy Edina, Árendás Zsuzsa, Kerezi Ágnes, Szeljak György, Vörös Gabriella, Wilhelm Gábor, Marton Ildikó és Kerék Eszter) – kölcsönhatásban a kérdezettekkel – a távoli haza, a saját „képzeletbeli bőrönd” és a hátrahagyott világok élménytára mentén indulnak mélyebbre a vágyak, hiányok rendszerezhetősége, az élet tárgyi teljességei felé. Így a könyv minden egyes portréja közelebb segít a belátás, megértés, feltárás, érdeklődés tárgyvilágon túli kortárs múzeumaiba. Létünkbe, a (Malraux-i „képzeletbeli múzeum” kiegészítéseként) saját perszonális múzeumunk kulisszái mögé...

A fenti kiadvány-sor persze csupán egyik a lehetséges sok közül, melyek tárgyi és szellemi, értelmezési és belátási rendszereinkben azt az utat, érdeklődési fókuszpontot, a kutató pillantását és az értelmező merészségét követik, melyen a hazai szakantropológiai gondolkodást, oktatást, kultúrakutatást elindították olyan egyéniségek, mint Róheim Géza, Marót Károly, Vajda László, Mannheim Károly, Polányi Károly, Boglár Lajos, Kunt Ernő vagy Hofer Tamás. Közöttük, s időben mögöttük, a hazai kultúrakutatás pedagógiai irányai, a kultúraelmélet (főként német és amerikai) ágazatait követő és importáló Maróti Andor életműve is érdemi elismerést igényel. Számunk bevezető és hangadó interjújában, majd saját írásaiban is megannyi tanúbizonyságát adja Ő maga is mindennek...